

חרדים צעירים

ראובן גל, גלעד מלאך

א. רקע: החברה החרדית בישראל מקום המדינה ועד היום

1. מבוא

החברה החרדית התגבשה עוד באירופה בתגובה לרוחות מודרניות שסחפו את הדור הצעיר להשכלה, לציונות, לרפורמה ולסוציאליזם. כחלק מתהליך של התגוננות בנתה החברה החרדית מערכת חינוכית ותרבותית המתבססת על מאפיינים אחדים: (א) שמירה קפדנית על ההלכה ונטייה להחמרה; (ב) התנגדות לתנועות המודרנה ולהשכלה כללית; (ג) התבדלות קהילתית.¹ בניגוד לתחזיות, החברה החרדית המשיכה להתקיים לאחר האסון שפקד אותה בזמן השואה, ומתהליך של שיקום וגיבוש מחדש שנעשה בשנות החמישים והשישים היא עברה לתהליך של ביסוס וצמיחה דמוגרפית מהירה משנות השבעים ואילך.²

בשנת 2008 מנתה האוכלוסייה החרדית בישראל 637,000 נפש, שהם כ-8.8% מכלל האוכלוסייה בישראל.³ מתוכם, 63.4% הם מתחת לגיל 20. על פי דוח "ישראל 2028", אם מגמות דמוגרפיות קיימות לא ישתנו שינוי דרסטי, החרדים יהיו ב-2028 יותר מחמישית מהאוכלוסייה היהודית בישראל.⁴

במדינת ישראל נוצרה מתכונת קיום חרדית ייחודית.⁵ בשל אי-רצונם של החרדים לשרת בצה"ל, ולאחר שהתברר שהלימוד בישיבות הוא המתכונת הטובה ביותר לשמירה על אורח החיים החרדי, הפכה החברה החרדית הגברית ל"חברת לומדים".⁶ חברת הלומדים מתאפיינת בכך שבמוסדות החינוך שלה נלמדים כמעט אך ורק מקצועות קודש, בייחוד בגיל התיכון. לאחריו, נשארים בוגרי מערכת החינוך שנים ארוכות בעולם הישיבות והכוללים.⁷

- 1 פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות מגמות ותהליכים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 7-9.
- 2 רביצקי, א' (1997). **דתיים וחילוניים בישראל: מלחמת תרבות?**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 6-8; מישר, י' (לנסקי, צ' (2000). "קצבאות הילדים והילודה בישראל", בתוך: **רבעון לכלכלה** 47 (4), עמ' 535-565; הצמיחה הדמוגרפית קשורה בפרייה גבוהה אך גם בחזרה בתשובה, בעיקר בקרב הציבור המזרחי. ראו לאון, נ' (2009). **חרדיות רכה: התחדשות דתית ביהדות המזרחית**, ירושלים: יד יצחק בן צבי, עמ' 41-44.
- 3 על האומדנים השונים בדבר גודלה של האוכלוסייה ראו אצל פרידמן, י' (ואח' (2011). "שיטות מדידה ואמידת גודלה של האוכלוסייה החרדית בישראל", הלמ"ס: <http://cbs.gov.il/www/publications/tec25.pdf>
- 4 ברודט, ד' (2008). "ישראל 2028: חזון ואסטרטגיה כלכלית-חברתית בעולם גלובלי", www.neaman.org.il/NeamanHeb/UploadFiles/DGGallery/6321642156.pdf
- 5 על קהילות חרדיות אחרות במדינות המערב ראו אצל גונן, ע' (2000). **מהישיבה לעבודה: הניסיון האמריקני ולקחים לישראל**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, עמ' 25-33; גונן, ע' (2005). **בין לימוד תורה לפרנסה: חברת לומדים ומתפרנסים בלונדון**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, עמ' 26-8.
- 6 פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות מגמות ותהליכים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 87-80.
- 7 הישיבות הגבוהות הן מוסדות להשכלה תורנית על-תיכונית, ולומדים בהן גם רווקים. ואילו הכוללים הם מסגרות קטנות יותר המיועדות לגברים נשואים בלבד הנקראים "אברכים". בשנות ההיווצרות של "חברת הלומדים" פנו רוב האברכים למשרות תורניות ולמקצועות קודש (רבנים בישיבות, שוחטים, מוהלים, מלמדי תינוקות וסופרי סת"ם). לאחר ששווקים אלו הוצפו בבוגרי הישיבות התגברה תופעת הלימוד במשך שנים ארוכות בכוללים תמורת מלגת מחיה המורכבת מקצבה של משרד הדתות ומתרומות פרטיות שכל מוסד מגייס לעצמו.

המעבר לחברת לומדים בצד נורמות של יחס שלילי להשכלה גבוהה ולתעסוקה יצרו מצב חסר תקדים בעולם המערבי של חברה שבה רוב הגברים אינם שותפים במעגל העבודה. לעובדה זו יש כמובן השלכות גם על רמת החיים הממוצעת, באשר 58% מהמשפחות החרדיות חיות מתחת לקו העוני.⁸ בשל כך נאלצה החברה החרדית במשך שנים להסתמך על שלושה מקורות הכנסה עיקריים: (א) יציאת נשים לעבודה; (ב) תמיכת המדינה כחלק ממדיניות הרווחה הכללית, בצד כתמיכה ייחודית בחברת הלומדים; (ג) תרומות פרטיות מהארץ ומחו"ל.

2. הצורך בשינויים

בשנות השמונים והתשעים בלטו צמיחתה הדמוגרפית והתחזקותה הפוליטית של החברה החרדית. בעקבות כך נשמעו קולות גוברים בקרב מעצבי המדיניות הציבורית שטענו כי הישענותו של ציבור גדל והולך על תמיכת המדינה, בלי ליטול חלק פעיל במעגלי התעסוקה והשירות הלאומי והצבאי, עשויה להוביל למשבר כלכלי וחברתי.⁹ נשיא בית המשפט העליון בדימוס, השופט אהרון ברק, ניסח אתגר זה היטב כאשר התייחס לדחיית הגיוס של בחורי הישיבות במילים: "הכמות (גידול מספר בחורי הישיבות) עושה איכות (צורך בשינוי מדיניות)".¹⁰

הקריאה לשינוי באה גם מתוך החברה החרדית. התגוונות החברה החרדית וצמצום מקורות ההכנסה הקשורים בתשלומי ההעברה הביאו ליוזמות פנים-חרדיות שמטרתן למצוא פתרונות השכלה ותעסוקה לחרדים אשר אינם מעוניינים או יכולים להמשיך בלימודי הכולל.¹¹

הגישה המועדפת בעניינו לקידום שינויים בחברה החרדית היא **להאיץ את שילובה של האוכלוסייה החרדית במעגל התעסוקה הרחב ולשפר את מצבה הכלכלי – אך בלי לפגוע באופייה המיוחד**.¹²

8 לוי, ח' (2009). "המגזר החרדי: העצמה תוך שילוב בתעסוקה", ירושלים: המועצה הלאומית לכלכלה: www.pmo.gov.il/NR/rdonlyres/1A80BB40-DB3E-40C4-8B4D-0E9A2796988/0/UltraOrtodox_Employment_NEC_final.pdf

9 ראו בנק ישראל (2008). **דו"ח בנק ישראל 2007**, ירושלים: בנק ישראל, עמ' 305-308.
www.bankisrael.gov.il/deptdata/mehkar/doch07/heb/summ07h.htm#part8
שעוסקים בכך עוד בשלהי שנות התשעים ותחילת שנות ה-2000: שיפר, ו' (1998). **מערכת החינוך החרדי בישראל: תקצוב, פיקוח ובקרה**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות; מיישר ולנסקי, **לעיל** הערה 2, **שם**; בן-דוד, ד' (2002). **אי שוויון וצמיחה בישראל**, תל אביב: המרכז לפיתוח ע"ש ספיר ליד אוניברסיטת תל-אביב.

10 בג"ץ 86/910 **רסלר נ' שר הבטחון**, פ"ד מב 441 (2), עמ' 503.

11 לופר, י' (2003). **מפנה בחברה החרדית: הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, עמ' 49-60; כהן, ב' (2005). **מצוקה ותעסוקה בחברה החרדית: מבט מבפנים**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

12 גל, ר', זטקובצקי, א' (2010). **מפת דרכים לתוכנית לאומית להאצת שילוב האוכלוסייה החרדית בכלכלה הישראלית**, חיפה: מוסד שמואל נאמן והטכניון.

ב. האתגר הכלכלי-חברתי שקשור בגידול החברה החרדית: מוקד צעירים

ככלל, סמוך לגיל 18 בחורים חרדים מתחילים ללמוד בישיבה גבוהה, לאחר שבגיל התיכון למדו בישיבה קטנה. לאחר הנישואין, המתרחשים בדרך כלל בשנות ה-20 המוקדמות לחייהם, עוברים האברכים החרדים ללמוד ב"כולל", ולימודים אלו עשויים להימשך שנים רבות. בניגוד לציבור הכללי, אין אצל החרדים צומת הדומה לסיום הצבא שמחייב את הצעיר החילוני או הדתי לבחון את המשך דרכו המקצועית. בשל כך, לטעמנו, המושג צעירים, בכל הקשור לחרדים, צריך לכלול קבוצה רחבה יותר מגילאי 18-22, ואנו נתייחס בהמשך לגילאים 20-29.

הפערים בין החברה הכללית לחברה החרדית בולטים במיוחד בגיל "הצעירים". החברה החרדית מתאפיינת בשיעורים נמוכים של משרתים בצבא, של לומדים במוסדות אקדמיים ושל השייכים לכוח העבודה. הפערים בולטים ביותר בהשוואה בין הגברים, אך גם שיעור הנשים החרדיות בלימודים גבוהים ואף בתעסוקה נמוך מן המקובל בחברה הכללית.

על פי הסקר החברתי של הלמ"ס לשנת 2009, שיעור החרדים בגילאים 20-29 ששירת בצבא עומד על 5%, ואילו בקרב הציבור החילוני השיעור עומד על 88%. כמו כן שיעור הלומדים במוסדות אקדמיים או בעלי השכלה גבוהה בציבור החרדי עומד על 11%, לעומת 42% בקרב הציבור החילוני. הפער מתבטא גם בשיעור המשתתפים בכוח העבודה: 49% בלבד מן האוכלוסייה החרדית, לעומת 70% בקרב הציבור החילוני.¹³

מוקד הפערים בתחום התעסוקה הוא בקרב הגברים. שיעור הנשים החרדיות בגילאי 20-29 שאינן בכוח העבודה עומד על 28% לעומת 24% בקרב נשים שאינן חרדיות. לעומת זאת בקרב הגברים החרדים 72% אינם בכוח העבודה לעומת 35% בקרב גברים שאינם חרדים. הפערים באים לידי ביטוי גם בהיקף העבודה, תחומי התעסוקה וגובה השכר. 50% מהעובדים החרדים בגילאי 20-29 עובדים פחות מ-35 שעות בשבוע. בקרב ציבור חילוני בגילאים אלו רק 26% עובדים בהיקף דומה. 80% מהעובדים בגילאים 20-29 במגזר החרדי מרוויחים עד 5,000 ש"ח ברוטו, ואילו במגזר החילוני מרוויחים סכום זה 48% בלבד מן העובדים בגילאים אלו. אפשר גם לראות את התמקדותו של המגזר החרדי בתחום החינוך: 48% מקרב החרדים עוסקים בענף החינוך, לעומת 5% בלבד בקרב ציבור חילוני בגילאים אלו. העיסוק בחינוך בולט במיוחד אצל הנשים החרדיות: 57.5% מהן עוסקות בתחום זה, לעומת 10% מן הנשים שאינן חרדיות.

ג. מסלולים חדשים בתחומי הצבא, ההשכלה והתעסוקה

בשנות התשעים ובעשור הראשון של שנות ה-2000 נוצרו מגוון מסלולים ייעודיים עבור החברה החרדית בתחומי הצבא, ההשכלה האקדמית והתעסוקה. מסלולים אלו מבטאים "הסדריות חדשה" ביחסי המדינה והחרדים, שעניינה שילוב החרדים בתעסוקה בלי לפגוע באוטונומיה שלהם. בצד הסדרים אלו עודדה המדינה יציאה לעבודה גם באמצעות הפחתה בתשלומי ההעברה, והקיצוץ הבולט ביותר התרחש בתחום קצבאות הילדים. תוצאת ההסדרים החדשים היא שלפני

13 הנתונים הם עיבוד שלנו מתוך הסקר החברתי של הלמ"ס, 2009. כך גם הנתונים בהמשך סעיף זה:

<http://surveys.cbs.gov.il/Survey/survey.htm>

בחור או אברך חרדי בתחילת שנות ה-20 לחייו עומדים כיום כמה מסלולים אפשריים נוסף על המסלול של לימוד ממושך בכולל.

1. צבא ושירות אזרחי

פסילת הסדר דחיית השירות של בחורי הישיבות הובילה להקמת "הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי לגיוס בני ישיבות" (שנודעה כ"ועדת טל"),¹⁴ ובהמשך – לחוק "דחיית שירות לבחורי ישיבות שתורתם אומנותם", התשס"ב, 2002. חוק זה אפשר הקמת מסלול לשירות אזרחי עבור המגזר החרדי. עוד קודם לכן החל לפעול מסלול צבאי ייחודי שנקרא "הנח"ל החרדי". במסלול זה משרתים כיום קרוב ל-1,000 בחורים (חלקם נשרו מלימודיהם בישיבות). לאחר שהוועדה לכינון שירות לאומי-אזרחי בישראל (שנודעה כ"ועדת עברי") עסקה באופן שבו יקודם השירות האזרחי, ומשרד הרווחה חתם על התקנות הנדרשות, הוקמה ב-2007 מנהלת שאחראית על השירות האזרחי. צעד זה אפשר את יישומו של חוק טל.¹⁵ אברכים חרדים החלו להיכנס למסלול החל בראשית 2008, וכיום (תחילת 2011) משרתים בו יותר מ-1,600 חרדים. בד בבד, פתח צה"ל מסלולים מקצועיים המיועדים לחרדים נשואים, המכונים "מסלולי שח"ר" (שילוב חרדים). ישנם מסלולים כאלו בחילות האוויר, המודיעין, הים, הלוגיסטיקה, התקשוב ובפיקוד העורף, ובסך הכול משרתים בהם כיום כ-1,000 חרדים.

2. השכלה אקדמית

למן שנת 1998 נעשו ניסיונות ראשונים לשלב סטודנטים חרדים במסגרות לימודים ייעודיות, ובהן תכנית מיוחדת לסטודנטים חרדים לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בר-אילן, תכניות ללימודי מנהל עסקים בטורו קולג', ותכניות לראיית חשבון ומקצועות טכנולוגיים במסגרת מכון נוה ומכללת לוסטיג כשלוחות של מכון לב. ניסיונות אלו קיבלו תמיכה כבדת משקל כאשר בשנת 1999 קיבלה המועצה להשכלה גבוהה החלטה שלפיה תוקם מכללה חרדית שתתופעל על ידי עמותה חרדית ותכניה וההוראה בה יהיו באחריות מוסד אקדמי מוכר. החלטה זו הביאה בתוך שנים ספורות להקמת המכללה החרדית בבני ברק, המכללה החרדית בירושלים, הקמפוס החרדי של מכללת קרית אונו ומוסדות נוספים. מוסד נוסף המאפשר, בקלות יחסית, לימודים אקדמיים לחרדים הוא האוניברסיטה הפתוחה, על שלוחותיה. בסך הכול עומד כיום מספרם של החרדים הלומדים במוסדות השכלה אקדמיים על כ-6,000 סטודנטים.¹⁶

14 "דוח הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות בראשותו של השופט צבי טל", 2000-1999:

www.knesset.gov.il/docs/heb/tal.htm

15 "דוח הוועדה לכינון שירות לאומי-אזרחי בישראל בראשותו של האלוף (במיל') דוד עברי":

www.most.gov.il/Departments/NCS/Ivry2005.htm

16 ראו בנק ישראל (2011). "דו"ח בנק ישראל 2010, ירושלים: בנק ישראל, עמ' 188-191:

www.bankisrael.gov.il/deptdata/mehkar/doch10/heb/p5.pdf

3. הכשרה מקצועית

היוזמה הראשונה להכשרה מקצועית ייעודית לחרדים באה מתוך החברה החרדית עצמה, עם הקמת "המרכז החרדי להכשרה מקצועית" בירושלים, בשנת 1996. מרכז זה חרת על דגלו הכשרה מקצועית בתחומים כלליים ולא רק במקצועות המזוהים מסורתית עם הציבור החרדי. בד בבד עם הקמת המרכז החל משרד העבודה והרווחה (ובהמשך משרד התמ"ת) לבנות מסלולים נפרדים להכשרה מקצועית לחרדים. בשנת 2000 הצטרף ארגון הגיוינט כגוף מפעיל של הקורסים הללו, ולאחר שנים אחדות (2005) הוקמה מסגרת משותפת למשרד התמ"ת ולגיוינט בשם "תנופה בתעסוקה" (תב"ת), שבמסגרתה מופעלות כמה תכניות ייעודיות לחרדים. תכניות אלו כוללות הכשרות חלופיות ללימודי הוראה בסמינרים לנשים, מרכזי השמה (מ.פ.ת.ח.) וסיוע ליוזמות עסקית של חרדים ("ברכה בעסקים"). בתכניות תב"ת השתתפו בשנים 2005-2010 יותר מ-20,000 חרדים.

4. קיצוץ בקצבאות

התכנית הכלכלית של ממשלת ישראל בשנת 2003 כללה קיצוץ נרחב בקצבאות הילדים. השינוי הבולט ביותר היה מעבר לקצבאות אוניברסליות (בשיעור דומה לכל ילד) וביטול הבחנה שלפיה הקצבה למן הילד הרביעי ואילך גבוהה במידה רבה מן הילד הראשון. משפחה עם 8 ילדים קיבלה בסוף שנות התשעים קצבה בגובה של 3,800 ש"ח. בעקבות תיקון בחוק ביוזמת ח"כ הלפרט בשנת 2000 עלתה הקצבה לזמן קצר ל-4,800 ש"ח, אך בשנת 2003, כאמור, קוצצו הקצבאות בשיעור ניכר: נכון לשנת 2011, משפחה שכל 8 ילדיה נולדו לפני התיקון תקבל 2,650 ש"ח, אך אם ילדיה נולדו לאחר מאי 2003, היא תקבל 1,600 ש"ח בלבד. השינוי בולט אפוא במיוחד בכל הנוגע לזוגות צעירים חרדיים, שכן הקצבה לילדים שנולדו לאחר מאי 2003 נמוכה לאין ערוך. המשפחות החרדיות הצעירות כבר אינן יכולות להסתמך על קצבה גבוהה כפי שהייתה להוריהם או לאחיהם הגדולים.

ד. התפתחויות חדשות: 2010-2011

ממשלת ישראל הנוכחית, בדומה לממשלות קודמות, ממשיכה במהלכים לשילוב חרדים בתעסוקה. היא אף קבעה מתווה לפתרון בעיית תשלומי "הבטחת הכנסה" לחרדים, לאחר שבית המשפט העליון קבע שהם אינם חוקיים, ובמענה ללחץ ציבורי עיקש שלא להחזירם בדרכים אחרות. ממשלת ישראל נקטה בשנים 2010-2011 ארבעה צעדים עיקריים לשילוב חרדים בחברה ובתעסוקה:¹⁷

1. **הגבלת קצבת "הבטחת הכנסה"**. למן שנת 2011 אברכים חרדים יכולים לקבל את קצבת "הבטחת הכנסה" במשך עד 5 שנים. כמו כן החליטה הממשלה שהסכום שיוקדש לקצבה זו לא יעלה אף אם יעלה מספר האברכים הזכאים לו.

17 להרחבה על מהלכים אלו ראו את נייר העמדה של מר חגי לוי, "מדיניות הממשלה בעניין שילוב המגזר החרדי בכלכלה ובחברה בישראל", בחוברת זו.

2. **הורדת גיל הפטור משירות צבאי.** בתחילת 2011 הופנו כל בני הישיבות מעל לגיל 28, ואף הצעירים מהם – אם יש להם 3 ילדים ויותר – למערך המילואים. מהלך זה הוריד באופן ניכר את גיל הפטור בפועל משירות צבאי, שעמד עד אז על 35 (תלוי במספר הילדים).
3. **הורדת גיל יכולת הפנייה לשירות אזרחי.** מתחילת 2011 יכולים לפנות לשירות אזרחי (ביטחוני) גם צעירים בני 22 ויותר, ללא ילדים.
4. **יצירת מעמד של "חצי אברך".** בהתאם להחלטת שר החינוך, למן שנת 2011 אפשר להמיר את מעמד האברך במעמד של "חצי אברך". מעמד זה מאפשר ללמוד בכולל 17 שעות בשבוע בלבד ולקבל מחצית מן ההקצבה החודשית לאברך.

ה. הערכת התפתחויות

שתי ועדות ציבוריות, האחת בשנת 1998 והשנייה בשנת 2003, ניסו להתמודד עם בעיות יסוד של החברה הישראלית הרב-תרבותית. האחת, ועדת טל, התמודדה עם אי-שירותם של בחורי ישיבות בצה"ל והציעה פתרונות שנועדו להביא ליתר שוויון בחלוקת הנטל בין האוכלוסיות בישראל.¹⁸ הוועדה השנייה, ועדת דברת, ניסתה להביא לשוויון מהותי יותר ולרפורמה מקיפה בתחום החינוך.¹⁹ אחת ההמלצות החשובות ביותר שלה – הקריאה להכניס לבתי הספר החרדיים "לימודי ליבה" – נתקלה בהתנגדות עזה בקרב הציבור החרדי.

כאמור לעיל (סעיף ג), נכון לשנת 2011 מסלול השירות האזרחי שהומלץ על ידי ועדת טל התפתח למסלול שמשרתים בו יותר מ-1,500 חרדים ונוספו אליהם עוד כ-2,500 חרדים במסלולי שח"ר בצבא ובנח"ל החרדי. לעומת זאת בתחום לימודי הליבה שבהם עסקה ועדת דברת לא חלו שינויים. החידוש היחיד היה החרגה מפורשת בחוק של מוסדות חרדיים על-יסודיים מן הצורך בלימודי ליבה.

להבנתנו, הניתוח של ועדת דברת היה מדויק: הקושי של גברים חרדים להשתלב בחברה ובמשק, ראשיתו בהיעדר לימודי היסוד בבית הספר ובתיכון. פתרונות התערבותיים בגיל מבוגר יותר לא יכולים להדביק את הפערים שנוצרו בין החרדים לקבוצות האחרות. אולם, לדעתנו, הפתרון שהציעה ועדת דברת לא היה פרקטי דיו, שכן הוא לא הביא בחשבון את מידת המסוגלות של החברה החרדית לעכל שינויים דרמטיים כל כך.

התכניות שמנינו לעיל – צבא ושירות אזרחי, אקדמיה והכשרה מקצועית – הצליחו להתממש משום שהן אפשרו (ולא חייבו או נאכפו) לאוכלוסיית הצעירים החרדים ליטול חלק במסלולי השתלבות על פי בחירתם ובהתאם לקצב שלהם. גם תהליך פיתוחם של מסלולים אלו נעשה באורח הדרגתי ומתמשך ולא במהלך מהיר ורדיקלי.

כך למשל, ההכשרות המקצועיות והקמת המוסדות האקדמיים המותאמים לחרדים נוצרו מתוך לחץ פנימי בחברה החרדית. גם מסלולי השירות האזרחי והצבאי, אשר באו כביכול ביוזמה מלמעלה, פגשו יותר ויותר תלמידים חרדים שאינם יכולים או מעוניינים להישאר

18 "דוח הוועדה לניבוי ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות" (2000).

19 "התוכנית הלאומית לחינוך/ כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל", יו"ר שלמה דברת (2005).

"בחברת הלומדים" וחיפשו ערוץ לגיטימי להשתחרר ממעמד "תורתם אומנותם". אף אחד מן הפתרונות הללו לא נקבע כחוק מחייב (אמנם השירות הצבאי והאזרחי מוסדרים על פי חוק טל, אך אין מדובר בחוק כופה, אלא כזה המאפשר למעוניינים בכך להשתלב בשירות במסלולים ייחודיים לחרדים).

גם את ההתפתחויות האחרונות שחלו בתחום המדיניות הציבורית בכל הנוגע לחרדים (2010-2011) יש לראות על רקע התפיסה ההסדרית החדשה, הדוגלת בשינוי מתון ותהליכי קצבת הבטחת ההכנסה הומרה בקצבה של 5 שנים, שאמורה למתן את המעבר העתידי של התלמידים למעגל העבודה הכללי או התורני. הורדת גיל הפטור נועדה לאפשר לאברכים צעירים יחסית לצאת למעגל העבודה בלי שלצבא תהיה כל תביעה אליהם, ומעמד "חצי אברך" אמור להקל על הפונים לתעסוקה בלי שיצטרכו לבטל כליל את מעמדם כלומדי תורה.

עניין נוסף שיש לייחס לו תשומת לב הוא הירידה העקבית בגיל הצעירים החרדים המבקשים להצטרף למסלולים ולהסדרים החדשים. אם בעת יצירת המסלולים גילם הממוצע של הפונים עמד על שלהי שנות ה-20, כיום הגיל הממוצע של הפונים לכל התכניות עומד על פחות מ-25. השינוי הגילאי מבטא את העובדה שיותר ויותר צעירים חרדים כיום מודעים כבר בגיל צעיר לאפשרויות השונות העומדות לפניהם וחושבים כבר בגיל 20-25 על עתידם הכלכלי והמקצועי. מגוון המסלולים יצר מצב שבו צעיר חרדי איננו ממשיך ללמוד בכולל לאורך שנים רבות מתוך ברירת מחדל, אלא ניצב זמן קצר לאחר חתונתו לפני החלטה לאן לנתב את עתידו המקצועי. חלק ניכר מן הצעירים בוחרים, ואף ימשיכו לבחור בעתיד, בלימוד בכולל כעיסוק בלעדי, אך חלק אחר פונה – ואף עשוי לפנות בשיעורים גבוהים יותר בעתיד – למסלולים אלטרנטיביים. יש להדגיש כי אלו האחרונים אינם זונחים, ככלל, את העיסוק בלימודי קודש, אך עיסוק זה חדל מלהיות עבורם מחסום לפני תעסוקה ופרנסה.

1. תרחישים לשנת 2021

בעקבות גידולה המהיר של החברה החרדית שיעור החרדים בגילאים הצעירים גבוה יותר משיעורם בכלל האוכלוסייה. לפיכך לכניסה של צעירים חרדים בגילאי 20-29 תהיה השפעה גדולה על עתיד המשק. בשנת 2009 היו צעירים חרדים 13.5% מכלל האוכלוסייה היהודית בגיל זה, ואילו בשנת 2021 צפויים הצעירים החרדים להיות 22% מכלל אוכלוסייה זו.

מבקרי "ההסדריות החדשה" טוענים שמספרי המצטרפים למסלולים החדשים אינם מדביקים את קצב הגידול של החברה החרדית. חברה זו גדלה בקצב של 5% בשנה, ולפיכך על אף כל המסלולים החדשים ממשיך שיעור החרדים שאינם משרתים בצבא לעלות, ושיעורי התעסוקה של חרדים גברים אינם עולים.

לטעמנו, כאשר בוחנים הצלחה של מסלול חדש, יש לבחון בשנים הראשונות את מידת התפתחותו באופן מספרי ואיכותי, בלי קשר לשאלה עד כמה מספרים אלו יוצרים שינוי חברתי כולל. אולם כדי להעריך נכונה את מידת הצלחתם של המסלולים השונים גם בראייה הצופה פני עתיד, יש צורך להתייחס גם לשאלת גודלם באחוזים בקרב כלל החרדים בשנות ה-20 לחייהם. להלן נסרטט שלושה תרחישים אפשריים להתפתחות המסלולים בעשור הקרוב.

1. תחזית ל-2021: סטגנציה מספרית

בתרחיש זה מספר הפונים למסלולים השונים לא יעלה באופן דרמטי. גם כיום רוב הפונים למסלולים אלו אינם שייכים ל"ליבה" החרדית, זו המאופיינת בהתנגדות פנימית לשינוי אורח החיים של חברת הלומדים. תמיכת המדינה בלומדי התורה מצד אחד ויכולת ההשתכרות הנמוכה מצד שני ימשיכו לגרום לכך שרוב מוחלט של הגברים החרדים ימשיכו ללמוד שנים ארוכות בישיבה ובכולל.

בהתקיים תרחיש זה, שיעור הגברים החרדים הצעירים בגילאי 20-29 המשתתפים בכוח העבודה יוסיף לרדת ויגיע לשיעור של 17%. בגלל משקלם הגובר של הצעירים החרדים שיעור המשתתפים בכוח העבודה של כלל הגברים הצעירים בישראל ירד ב-2021 מ-60% ל-54.5%. להערכתנו מידת הסבירות של התקיימות תרחיש זה נמוכה, בעיקר בשל הלחץ הגובר בתוך החברה החרדית לכניסה למעגל העבודה, ובשל התפתחותם המהירה של המסלולים החדשים בשנים האחרונות.

2. תחזית ל-2021: עלייה מתונה בהתאם לקצב הגידול של החברה החרדית

בתרחיש זה מספר הפונים למסלולים השונים ימשיך לעלות בהתאם לקצב הגידול של החברה החרדית (5% בשנה). התפתחות זו תבטא מצב שבו בחלקים ה"פתוחים" יותר בחברה החרדית יתבססו המסלולים החדשים כלגיטימיים, לעומת חלקיה השמרנים שבהם היא עדיין תיתפס כלא רצויה וכפתרון של "בדיעבד".

בהתקיים תרחיש זה שיעור הגברים החרדים בכוח העבודה לא ישתנה – 28%. עם זאת בשל הגידול בשיעור הגברים החרדים בכלל האוכלוסייה ירד שיעור התעסוקה של כלל הגברים הצעירים בישראל מ-60% ל-57%.

לדעתנו ישנה סבירות לא מבוטלת להתקיימות תרחיש זה. רוב התכניות החדשות עדיין לא פרצו לליבת החברה החרדית, וההתייחסות הרווחת כלפי גברים הפונים להשכלה או לתעסוקה עדיין אינה אוהדת. כמו כן קשיים בהשמה של בוגרי המסלולים החדשים עשויים לפגוע באטרקטיביות של מסלולים אלו.

3. תחזית ל-2021: עלייה מהירה מעבר לקצב הגידול של החברה החרדית

בתרחיש זה מספר הפונים למסלולים השונים ימשיך לעלות בקצב מהיר (כ-10% בשנה במשך עשור). תרחיש זה יתממש אם תתפתח לגיטימציה פנים-חרדית גבוהה לשירות אזורי או צבאי וללימודים אקדמיים והכשרה מקצועית. בהינתן מצב זה, רוב בחורי הישיבות יפנו – לאחר כמה שנות לימודים בישיבה ובכולל – להשתלבות חברתית ותעסוקתית, ומיעוטם ימשיך ללמוד בכולל שנים רבות.

בהתקיים תרחיש זה שיעור הגברים החרדים בכוח העבודה בגילאי 20-29 יעלה מ-28% ל-51%. כתוצאה מכך שיעור התעסוקה של כלל הגברים הצעירים בישראל ישמור על יציבות ואף יעלה במעט מ-60% ל-61.3%.

לדעתנו ישנה סבירות גבוהה לאפשרות זו, אם כי היא תלויה בכמה גורמים. היא עשויה להתממש רק אם השינויים ביחס של החברה החרדית לתעסוקת גברים יעמיקו. היא גם תלויה

במידת התמיכה של המדינה במסלולים החדשים ובפיתוח מסלולים נוספים שעליהם נעמוד בפרק הבא.

מעקב שנתי אחרי ההתפתחויות של התכניות יאפשר לבחון את הצלחתן במספרים לאורך זמן. התגשמות כל אחד מן התרחישים תחייב היערכות שונה לעידוד התכניות הקיימות, או לחלופין לעריכת שינויים והתאמות נדרשות.

ז. המלצות הצוות

1. בתחום החינוך העל-יסודי

תיארנו לעיל את הניסיון של המדינה להטמיע לימודי ליבה במגזר החרדי. ניסיון זה, בייחוד בגיל התיכון, עורר התנגדות קשה בחברה החרדית והסתיים בשלב זה ללא תוצאות. למרות זאת, בייחוד לנוכח גידולה של החברה החרדית והתגוונותה, ישנן סיבות טובות לבחון ניסיון מחודש להוספת לימודי יסוד (אמ"מ – אנגלית, מתמטיקה, מחשבים) בגיל התיכון לצעירים חרדים המעוניינים בכך. על פי ניסיון העבר, אין לכפות לימודים אלו על כלל החברה החרדית.

המלצות הצוות

- (א) יש למצוא דרכים לתמרוץ כספי של ישיבות תיכוניות חרדיות, קיימות וחדשות, שבשל עלות הלימודים הגבוהה רק חרדים ממעמד בינוני-גבוה יכולים ללמוד בהן.
- (ב) יש לפתוח מסלולים לא פורמליים להרחבת השכלה כללית או הכנה לבגרות, שיפעלו בקרב צעירים חרדים המעוניינים בכך ויתקיימו מעבר לשעות הלימודים בישיבות הקטנות, בשעות הערב ובחופשות.

2. בתחום ההשכלה הגבוהה

תכנית החומש של המל"ג בכל הקשור לחרדים חותרת להגדלה דרמטית של מספר הסטודנטים החרדים. הדרכים להשגת מטרה זו כוללות הורדת דרישות הסף ללימודים ותמיכה כספית גוברת באמצעות מלגות. לטעמנו, התכנית עשויה לפגוע ברמה של המכללות החרדיות ולהעמיק תחושה שקיימת כבר כיום שמדובר באקדמיה סוג ב'. נוסף לשאיפה להגדיל את מספר התלמידים יש לחתור לשמירה על איכותן הגבוהה של המכללות ולפתיחת מסלולי לימוד איכותיים.

המלצות הצוות

- (א) הקמת מכינה אקדמית כלל אוניברסיטאית.
- (ב) בניית תכניות המשך לתואר ראשון עבור נשים הלומדות תכניות חלופיות בסמינרים, או לחלופין פתיחת אפשרות לתחילת הלימודים לתואר ראשון במסגרת הסמינרים.
- (ג) יש לבחון אפשרויות לפתיחת האוניברסיטאות הרגילות (תל אביב, חיפה, ירושלים, באר שבע ועוד) לפני סטודנטים חרדים, באמצעות הקמת קמפוסים חרדיים אשר יהיו חלק מהאוניברסיטאות הקיימות.

(ד) יש לשים דגש על דרכים אלטרנטיביות למימון לימודים ובהן תכנית פר"ח ומתן הלוואות ארוכות טווח.

3. בתחום התיאום והסנכרון

המסלולים החדשים שנפתחו בשנים האחרונות יצרו נהירה של חרדים צעירים למגוון של אפשרויות תעסוקה. אחת הבעיות שאנו מזהים בשלב זה היא חוסר במידע בקרב צעירים בדבר האפשרויות העומדות לפניהם. השיטה שבה "חבר מביא חבר" טובה אמנם כאמצעי שיווק שקט, אך לא תמיד מאפשרת קבלת מידע אמין על מגוון האפשרויות הקיים. בנוסף, בולטת העובדה שמשרדי ממשלה שונים העוסקים בנושא (תמ"ת, ראש הממשלה, אוצר, חינוך, מל"ג/ות"ת ועוד) אינם פועלים תמיד בתיאום מלא.

המלצת הצוות

(א) ארגון המידע הקיים על אפשרויות הלימודים והתעסוקה תחת קורת גג אחת. באופן זה, יהפכו מרכזי התעסוקה לחרדים הקיימים היום למרכזים המעניקים את כלל המידע על שילוב בתעסוקה, ובכלל זה מידע על האפשרויות וההיתכנות של לימודים גבוהים.

(ב) אנו ממליצים על הקמת גוף ייעודי במשרד ראש הממשלה אשר יפקד על בחינה מתמדת של עניין שילוב החרדים בתעסוקה. יעדים לתעסוקה שנקבעו בהחלטות ממשלה וביצוען הוטל על משרדים שונים לא יבואו לידי מימוש בהיעדר גוף מרכזי שתפקידו לקדם אותן ולבחון הצעות ואפשרויות חדשות.

מכלול הצעדים שאנו מציעים להפעיל באופן מבוקר ימשיכו את מכלול הפעולות שנעשות על ידי מעצבי המדיניות הציבורית באשר לחרדים, בלי ליצור עימות או התנגדות. התוצאה יכולה להועיל לצעירים חרדים רבים המעוניינים לשמור על השתייכותם למגזר החרדי, בלי לפגוע ביכולת השתלבותם בחברה הישראלית, ולהביא לשגשוגה של כלל החברה הישראלית והמשק בישראל.